

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціології та соціальної роботи

**ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЯК
ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Кваліфікаційна робота студентки
гр. ЗСП-м-24
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 011 Освітні,
педагогічні науки
Трофімчук Тетяни Валеріївни

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук,
доцент Размолодчикова І. В.

Кривий Ріг - 2025

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Трофімчук Тетяна Валеріївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)_____

Роботу виконано на кафедрі соціології та соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету, Міністерство освіти і науки України.

Захист кваліфікаційної роботи відбудеться «12» грудня 2025 року о 9.00 годині на засіданні екзменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти зі спеціальності 011 Освітні педагогічні науки, освітньо-професійної програми «Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю».

Адреса: Навчальний корпус № 4 Криворізького державного педагогічного університету, Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Героїв АТО, 79 а.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Размолодчикова Іванна Вікторівна

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Шимко Ія Миколаївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	9
1.1. Аналіз проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі.....	9
1.2. Міграція: ключове явище сучасності	13
Висновки до розділу 1.....	17
РОЗДІЛ 2. МІГРАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ: СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ ТА ПРОБЛЕМИ.....	18
2.1. Класифікація та типологія міграційних процесів	18
2.2. Види та функції міграції здобувачів освіти	26
Висновки до розділу 2.....	32
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З МІГРАНТАМИ.....	34
3.1. Специфіка роботи соціального педагога з мігрантами.....	34
3.2. Організаційно-правові засади у роботі з мігрантами.....	37
3.3. Пам'ятка для здобувачів освіти, які знаходяться в міграції.....	40
Висновки до розділу 3.....	41
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

Актуальність дослідження. У щорічному звіті про стан здоров'я населення України зазначається: «Населення України є визначальним фактором виробництва та центральним елементом суспільної системи, виступаючи як рушійною силою, так і кінцевим бенефіціаром соціально-економічних та політичних відносин. Поряд з розмірами території людність відноситься до числа важливих індикаторів, що визначають позицію нашої держави на тлі світових геополітичних реалій. За чисельністю населення Україна відноситься до великих європейських держав, у топ п'ятірці яких посідає п'яту позицію після Федеративної Республіки Німеччина, Великобританії, Франції та Італії» [33].

Інтенсифікація бойових дій на території України спричинила гуманітарну кризу, що супроводжується людськими втратами та руйнуванням об'єктів життєзабезпечення. Зазначені фактори детермінували масштабне переміщення населення, мотивоване потребою у фізичній безпеці та соціальному захисті.

Міжнародна організація з міграції авторитетно зазначає, що за її оцінками, станом на початок 2023 року в Україні, кількість внутрішньо переміщених осіб становила 5,4 млн осіб.

Проблемам освітньої міграції присвятили свої дослідження М. Бачинська, К. Брензович, Є. Немеш, М. Семів, С. Семів, які спрямували свою увагу на розкриття причини освітньої міграції, її наслідки для економіки країн, які виступали у ролі донорів.

Науковці О. Крайчинська, Ю. Маслова, Л. Беззубко, К. Топчій приділили свої дослідження вивченню впливу міграції на соціальний розвиток країн та світу. Ці вчені комплексно досліджують міжнародну міграцію студентів і характеризують її як прояв глобалізаційного світового впливу.

Проблему дослідження різних течій освітньої міграції з метою виявлення новітніх трендів та напрямків освітніх інновацій розкриває у своїх наукових працях. Р. Чоудаха.

Учені В. Астахова, Н. Гуляєва, Є. Стадний, І. Світящук, Д. Свириденко зосередили свою увагу на вивченні питання академічної мобільності здобувачів освіти в контексті розгляду проблеми економіки освітньої галузі України. А. Олешко та В. Ровнягін присвятили увагу дослідженню емпіричного аналізу міграції здобувачів освіти. Вивченню нормативно-правових аспектів освітньої міграції приділила увагу А. Марценко. М. Ланаті та Р. Тіле досліджували вплив міграційних течій здобувачів освіти та їх вплив на економіку країн-донорів. Питаннями міжнародної мобільності опікуються М. Таманг та М. Шрешта, їх дослідження присвячено питанням мобільності здобувачів освіти, на прикладі Гани і Непалу.

Мета дослідження - обґрунтувати необхідність впровадження спеціальних соціально-педагогічних умов та механізмів для підтримки здобувачів освіти, які пережили міграцію.

Завдання дослідження:

- здійснити дослідження стану проблеми в психолого-педагогічній та спеціальній літературі;
- визначити умови що штовхають здобувачів освіти на міграцію;
- розробити пам'ятку для роботи зі здобувачами освіти, що мігрували/емігрували.

Об'єкт дослідження: здобувачі освіти, що перебувають у міграції.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови забезпечення прав здобувачів освіти в міграції.

У процесі дослідження для досягнення поставленої мети та реалізації завдань було використано систему загальнонаукових методів, які складають два блоки: теоретичний та емпіричний.

Теоретичну основу дослідження забезпечив комплекс методів, що включав:

- аналіз наукової літератури, який дав змогу вивчити стан розробленості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці;
- порівняльний аналіз, за допомогою якого було здійснено зіставлення різних точок зору на досліджуване питання;
- методи класифікації та систематизації, що дозволили впорядкувати понятійний апарат та структурувати теоретичні положення роботи;
- узагальнення та синтез, які застосовувалися для формування авторських визначень, виявлення закономірностей та обґрунтування висновків дослідження.

Емпірична база дослідження була сформована завдяки застосуванню методу наукового спостереження, що полягало у цілеспрямованій фіксації фактів, які стосуються соціально-педагогічних умов забезпечення прав здобувачів освіти в міграції.

Методологічною основою дослідження виступили праці науковців, які досліджували питання, дотичні до нашої роботи, а саме: загальна педагогіка, освітні реформи, соціалізація молоді, а також проблеми міграції та її вплив на людський капітал.

Проблемі дослідження педагогічних та соціально-педагогічних аспектів розкриття теми присвятив свої наукові доробки Василь Кремень – філософ та педагог. Іван Бех – академік, його праці з проблем виховання особистості, соціалізації, ціннісних орієнтацій молоді, є ключовими для розуміння адаптації мігрантів. Семен Гончаренко – праці вченого присвячені дидактиці та методології педагогіки, які допомогли структурувати педагогічний аналіз проблеми. Зінаїда Курлянд та інші вчені, що досліджували теми загальної та вищої педагогіки.

Міграційні та соціологічні аспекти проблеми освітньої міграції досліджували Валерій Піскун, Олександр Позняк. Олена Злобіна досліджувала праці із соціології молоді, соціальних трансформацій.

Проблеми здобувачів освіти в умовах глобалізації, міжнародної конкуренції та академічної мобільності досліджували зарубіжні науковці Роберт Кінг (Robert G. King), Сімон Маргінсон (Simon Marginson), Ганс Віт (Hans de Wit), Лінда Аппія (Lynda Appiah); соціологію та психологію адаптації розробляли Джон В. Беррі (John W. Berry), Мануель Кастельс (Manuel Castells), П'єр Бурдьє (Pierre Bourdi).

Практичне значення роботи полягає в дослідженні проблеми міграції здобувачів освіти та розробці пам'ятки в роботі з ними.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри соціології та соціальної роботи 20 листопада 2025 року та були представлені тезами «Міграція як соціально-педагогічна проблема сучасності» у Збірнику наукових праць Сучасна освіта в реаліях та перспективах: соціально- педагогічний аспект : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 95-річниці Криворізького державного педагогічного університету (02 травня 2025 року, м. Кривий Ріг). Кривий Ріг: КДПУ, 2025. С. 143-145.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, семи підпунктів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (38 позицій).

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИ ПРОЦЕСІВ

1.1 Аналіз проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі

Сучасне міжкультурне середовище характеризується глобальними міграційними процесами. І ключову роль в цих процесах відіграють здобувачі освіти та молодь.

У наукових джерелах засвідчують: «Актуальним і важливим питанням сьогодні, для країни є питання освітньої міграції здобувачів освіти за кордон. Унікальна методика викладання, високий рівень знань викладачів, розвинена інфраструктура спонукають до розширення можливостей навчання, збільшення попиту на послуги високоякісної міжнародної освіти» [32].

Відтак, абсолютно очевидно, що: «В умовах глобалізації та інформатизації підвищення уваги спрямовано на інтелектуальний потенціал, який є ключовим чинником розвитку будь якого суспільства. Особливої значущості в цьому контексті, набуває аналіз міграції молоді – найбільш гнучкої частини населення, схильної до швидкої адаптації у міжкультурному середовищі. Втрата цього безцінного людського ресурсу становить значну стратегічну загрозу для соціально-економічної безпеки України» [34].

У літературних джерелах знаходимо інформацію про те, що не всі переселення прийнято вважати як міграцію. Перетин людиною кордонів державних або адміністративних називають міграцією.

Досліджуючи наукові джерела з проблеми міграційних процесів, нами з'ясовано, що першим, хто увів поняття «міграція» був Е. Равенштейн. Учений сформулював «Закон міграції населення». Науковець довів, що, міграція як процес, логічно пов'язана та переплетена з внутрішніми та зовнішніми чинниками. До внутрішніх відносять несприятливі чинники на території перебування (не стабільна робота, не задовільний соціальний захист, хитка політична ситуація).

До зовнішніх, які штовхають людину на переїзд, є зручніші, привабливіші умови майбутньої життєдіяльності людей які мігрували.

Отже, поняття «міграція населення» (від лат. Migration – переміщення, переселення) – використовується як «переміщення населення в межах однієї країни або з однієї країни в іншу» [30].

Феномен міграції в Україні досліджує наукова галузь – міграціологія. У науці існує велика кількість наукових робіт з цієї проблематики, та явище міграції постійно змінюється, тому цей процес вимагає виявлення механізмів урегулювання.

Размолодчикова І., та Трофімчук Т. покликаючись на М. Слюсаревського, зазначають: «До міграцій не належать переміщення, які не спричиняють жодних змін у соціальних зв'язках особи і майже не впливають ані на саму особу, ані на її суспільне оточення як у місці вибуття, так і прибуття (тобто туристичні, рекреаційні поїздки, короточасні гостьові візити чи поїздки на відпочинок)» [21].

Основним проявом міграції (від лат. *migratio*) є обов'язкова зміна місця проживання. Міграція сприяє освоєнню та розширенню людьми територіальних кордонів. Освоюючи нові місця проживання, люди користуються ресурсами місцевості, на якій оселилися. Тож можна впевнено говорити про те, що міграційний процес в основному відбувається внаслідок незадоволення економічним фактором.

Розмаїття визначень щодо поняття «Міграції» на сьогоднішній день вражає своєю кількістю. Але всі ці визначення не можуть надати чіткого і однозначного визначення цього поняття.

Як суспільне явище міграція керується:

1. Чинником мобільності – пристосування до переїзду, зміни місця життя і оточення.
2. Чинником потреб – готовність до поліпшення матеріальних благ та соціального статусу.

3. Чинником стабільності – намагання облаштувати нового, набутого місця, до якого відбулася міграція.

Наслідувачі даних теорій додають та збагачують характеристику даного явища розділяючи його на внутрішнє та міжнародне. Як приклад можна звернутися до робіт С. Касл, який називав внутрішню міграцію рухом в рамках, які не виходили за кордони країни, в якій жили люди. А ось міжнародна включала в себе перетин зазначеного кордону однієї країни з усіма іншими [3].

О. Малиновська надала вичерпне пояснення нинішнього поняття «мігрування», здійснивши порівняння української та зарубіжної літератури з даного досліджуваного питання [16].

Міграційний процес учена розглядає зі сторони територіального руху мешканців, на противагу природньому чи соціальному. В аналізі науковиці було використано низку робіт, як державного, так і зарубіжного простору, що дало змогу виявити ідентичні суперечності і питання явища міграційного процесу.

Іншої точки зору дотримується З. Бауман. На його думку, існує загроза значення «фізичної» міграції так як з розвитком передачі інформації за допомогою електронних засобів не треба змінювати фізичне місце, пристосовуючись до нового [2].

Інакше вважає М. Тодаро, зазначаючи, що : «Переміщення – це достатньо насичений, рухливий процес, в якому мобільність відіграє суттєву роль. Він дійшов остаточної думки, що міграція настає в наслідок соціальних, економічних та політичних метаморфоз» [35].

Спираючись на наукові доробки Е. Бровна, В. Дешмуха, С. Санкпала з проблеми даного дослідження, учений В. Адамик виділяє найбільш значущі, на його думку, фактори міграції здобувачів вищої освіти:

1. Назький рівень забезпечення вищими навчальними закладами. Згідно цього зростає конкуренція і отримати вищу освіту вдається лише 50% абітурієнтів що вступають.

2. Навчальні заклади мають неналежний рівень процесу передачі й засвоєння знань.

3. Відсутність фінансового забезпечення, що впливає на комплектування складу викладачів, забезпеченням їх базовим матеріалом.

4. Обмеження в різних суспільних сферах – фінансовій, майновій, етнічній, гендерній.

5. Прагнення до кращих умов життя в інших країнах [1].

Сучасні дослідники сформулювали поняття міграції, сфокусувавши свою увагу на конкретизації наукового тлумачення (В. Кремень, О. Локшина, В. Луговий та ін.).

І. Размолодчикова та Я. Євченко у статті «Соціально-психологічні фактори адаптації мігрантів до нових умов як фактор забезпечення їх життєдіяльності» не безпідставно доводять, що: «Міграція здобувачів освіти загальноосвітніх шкіл, яка виникла через російську агресію вимагає наукового аналізу та експертної оцінки, без яких неможливо розробити стратегії державної політики в багатьох сферах» [26].

Сучасна реальність характеризується масштабними процесами міграції. Здобувачі освіти в цьому переліку займають оді з перших позицій. А відтак, і міграційні процеси модернізуються, вдосконалюються та поліпшуються. Загально значимим є те, що «мігрант» як визначення може використовуватися і до всіх груп іноземців, які перебувають і на території нашої держави.

Не зважаючи на таку багатогранність серед різновидів мігрантів, зростає запит і на визначення педагогічної точки зору, відтак як кожний має властиві індивідуальні зобов'язання перед певною країною, в якій мігрант перебуває.

Міграцію здобувачів освіти ми розглядаємо в комплексному вимірі. Кожен конкретний випадок міграції здобувачів освіти в Україні обумовлений

конкретними обставинами, соціальними проблемами, створеними цим явищем, та особистісними змінами суб'єктів міграції. Саме тому, явище міграції здобувачів освіти потребує предметно-різностороннього наукового вивчення.

Систематизація наукового досвіду та теоретичний аналіз джерельної бази засвідчують визначальну роль множинних факторів у формуванні міграційної поведінки та прийнятті індивідуального рішення про зміну місця проживання. У контексті активізації міграційних процесів об'єктивно відбувається трансформація ціннісно-нормативної системи спільноти, що супроводжується модифікацією сталих поведінкових патернів населення.

Отже, усі вище перелічені фактори мають особливу важливість. Вони впливають на міграційний процес здобувачів освіти, і виступають тим ключовим стимулом, який спонукає людину до міграції. Явище міграції в суспільстві як загальній соціальній системі може призвести до непередбачуваних наслідків для країни.

1.2. Міграція: ключове явище сучасності

Міжнародна міграція здобувачів освіти, що навчаються за різними рівнями – основна ознака сучасності, що характеризує міграційні процеси в освіті XXI століття.

Останніми роками збільшилася тенденція до міжнародної освітньої міграції. Вона зазнала суттєвої трансформації. Цьому сприяли ціла низка чинників:

- ескалація воєнних конфліктів;
- цифровізація освітнього простору;
- пандемія та коронавірус.

Ці складові посприяли змінам у міграційній ситуації найбільших та найрозвиненіших країн світу, таких як Сполучені Штати Америки та Європейський Союз.

В. Адамик та Х. Дячук зазначають: «Стратегії національного та глобального розвитку набувають більш виразних антропоцентричних характеристик, серед яких ключовою є саме освітня компонента, тобто рівень знань громадян країни безпосередньо визначає її економічні перспективи та місце у геополітиці, що актуалізує питання підвищення якості освіти, у т. ч. завдяки раціоналізації географічного фактору її здобуття» [1, с. 80-93] .

О. Малиновська на основі аналізу праць О. Тадеуш та Т. Шепель формулює власне бачення проблеми освітньої міграції та зазначає, що: «Освітня міграція – складне соціально-економічне явище, яке чинить значний, дещо віддалений у часі за наслідками, вплив як на країну, навчальні заклади якої приймають здобувачів освіти, так і на країну їх громадянства. Освітня міграція надає змогу здобувати знання та культурний досвід, а навчальнимкладам – поглиблювати міжнародну співпрацю» [16].

Якщо на перший погляд питання освітньої міграції має тільки позитивні чинники, то при більш детальному розгляді даного питання стає очевидним, що освітня міграція чинить негативний вплив на демографічну ситуацію в країні, і ця ситуація з кожним роком стає все критичнішою. Вона має тенденцію до погіршення, адже серйозна демографічна криза – це реальна загроза, яка несе незворотні наслідки для соціально-економічної та духовної складової української держави. А це пряма загроза національним інтересам України.

Аналіз останніх досліджень з даної проблеми дозволяє констатувати, що особливої уваги це питання набуває в країнах, що активно розвиваються, адже для них освітня міграція є важливим напрямком у сфері міжнародних економічних відносин. Та варто наголосити, що в цьому питанні є як переваги, так і недоліки, або вірніше сказати – загрози.

Найсуттєвішими загрозами, на які вказує О. Малиновська є:

- негативна демографічна траєкторія України;
- критична деградація інтелектуального потенціалу нації;
- відтік (еміграція) висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів;

- зниження інноваційної спроможності;
- втрата потенціалу генерування наукових результатів;
- висока привабливість зарубіжних освітніх платформ (зокрема європейських);
- вплив пандемічного чинника;
- військово-політична нестабільність;
- деструктивний вплив воєнних дій на освітній сектор;
- недобросовісність в освітньому середовищі та суспільстві в цілому [16].

З позиції позитивного погляду, освітня міграція для країни, здобувачі якої виявили бажання здобувати освіту за кордоном, передбачає підвищення рівня якості освіти, адже вони мають доступ до більш широкого діапазону вибору навчальних дисциплін і курсів, також мають можливість налагодити соціальні контакти та опановувати вивчення іноземної мови в країні, в яку мігрували.

У науковій літературі з питання міграції здобувачів освіти, чинниками, які зумовлюють міграцію здобувачів освіти є два: екзогенний та ендегенний.

Ендегенна складова полягає в тому, що здобувачі освіти самі виявляють бажання навчатися за кордоном.

Проведені міжнародні дослідження, зокрема опитування Navitas Agent, які проводилися протягом 2021 року говорять про те, що є перелік певних чинників, які впливають на вибір здобувачами освіти країни, в якій вони виявили бажання навчатися.

Вважаємо доречним відобразити дану інформацію на рисунку.

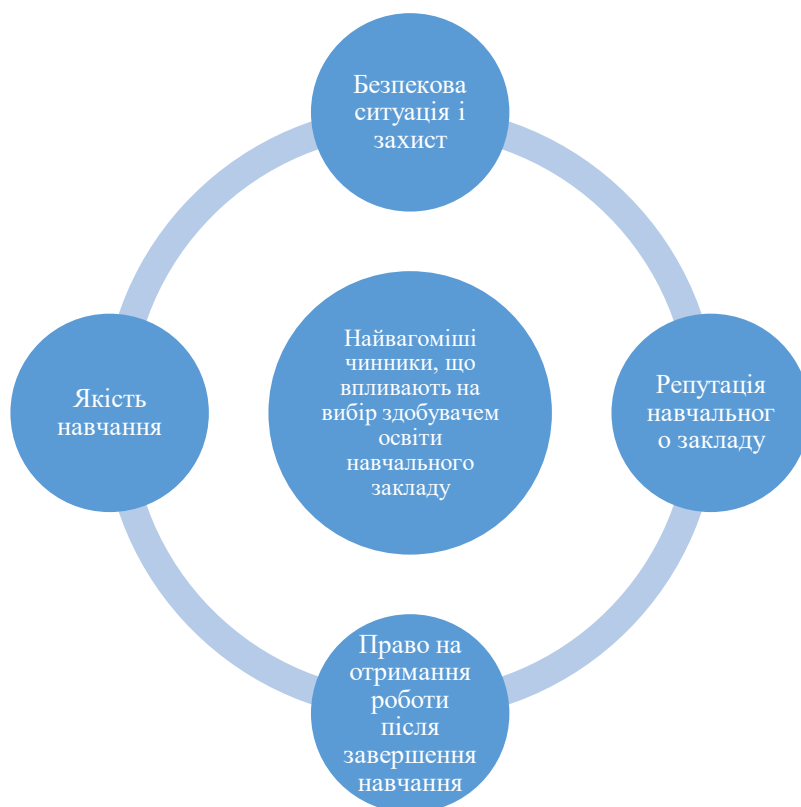

Рис. 1. Перелік чинників, які впливають на вибір здобувач освіти.

Отже, ми можемо констатувати, що навчання за кордоном для більшості здобувачів освіти, це в перш чергу, можливість почуватися безпечно і захищено, адже зараз в Україні йде жорстока і кровопролитна війна. Якість навчання, репутація закладу освіти та можливість отримання гідного робочого місця з достойною заробітною платнею також суттєво впливають на вибір місця навчання.

Однак варто пам'ятати, що будь яка міграція, а в нашому випадку, освітня – це, впершу чергу, відтік найціннішої валюти – інтелектуальної складової нашої держави. Соціологічні дослідження констатують, що на превеликий жаль, в майбутньому здобувачі освіти, що перебувають за кордоном, не планують повертатися в Україну.

Сумно констатувати, але в більшості випадків, мігрують до зарубіжних країн кращі носії інтелектуальної еліти країни. Їх інтелектуальний вклад сприяє

підвищенню економічного рівня держави. Тому розвинені країни доступними й не доступними способами залучають інтелектуальну еліту всього світу, надаючи найпривабливіші умови для життя, навчання та розвитку науки. Саме тому, зараз в державі необхідно створювати такі умови для отримання якісної освіти здобувачам всіх рівнів освіти, які в майбутньому дозволять гідно представляти Україну на всіх рівнях.

Задля цього варто заохочувати здобувачів освіти брати участь в міжнародних програмах академічної мобільності, підвищувати власний інтелектуальний ресурс.

Висновки до розділу 1

Представлений розділ дозволяє зробити такі висновки щодо міграції, особливо міграції здобувачів освіти в Україні та світі.

Міграція є невід'ємною частиною існування людства. Сучасні реалії, особливо в Україні, зробили міграцію значущим і постійним явищем.

Визначення «мігрант» застосовується до всіх груп іноземців, які перебувають на території держави.

Складність та багатогранність міграції пояснюється тим, що це комплексний процес, обумовлений конкретними обставинами, соціальними проблемами та особистісними змінами суб'єктів міграції.

Міграційні процеси сприяють переорієнтації систем цінностей здобувачів освіти та трансформують поведінкової моделі особистості.

Цей процес призводить до підвищення напруги в суспільстві, і станом на сьогодні, виступає не керованим явищем.

З соціально-педагогічної точки зору, явище міграції здобувачів освіти потребує предметно-різностороннього наукового вивчення, важливість та багатоаспектність якого, не підлягає сумнівам, оскільки міжнародна міграція здобувачів освіти – це основна ознака міграційних процесів XXI століття.

Для освітньої міграції характерні позитивні і негативні чинники. Позитивними є: набуття культурного досвід, нових знань, налагодження соціальних контактів, опанування іноземною мовою, можливість пізнавати світ.

Негативними чинниками та загрозами є: несприятлива_воєнно-політична ситуація України, критичний демографічний вплив (освітня міграція чинить негативний вплив на демографічну ситуацію в країні, що є критичною ситуацією з тенденцією до погіршення); загроза національним інтересам (серйозна демографічна криза несе незворотні наслідки для соціально-економічної та духовної складової української держави, що є прямою загрозою національним інтересам України).

РОЗДІЛ 2. МІГРАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ: СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ ТА ПРОБЛЕМИ

2.1. Класифікація та типологія міграційних процесів

Властивістю міграції є те, що вона відіграє важливу роль завдяки своїм можливостям. Міграційні процеси сприяють особистісному зростанню здобувачів освіти, за умови позитивного впливу здатні змінювати соціально-психологічний портрет особистості, розширюючи її світобачення, збагачуючи знаннями з різних галузей, сприяють обміну досвідом, розвиваючи потенціал особистості, задовольняють її матеріальні, соціальні, духовні потреби, а також сприяють інтеграції культур. Вибіркова функція міграції полягає в тому, що різні соціальні групи мають різний ступінь впливу на міграційні процеси.

Дослідження міграційних процесів вирізняється розмаїттям підходів, критеріях, що відображають їх сутність та масштаби. Докладніше зупинимось на їх розгляді.

За масштабом переміщення цей критерій визначає, чи відбувається переміщення в межах однієї держави, чи виходить за її кордони. Відтак розуміємо, що **еміграція** – виїзд з країни, **імміграція** – в'їзд до країни.

«Еміграція (від лат. *Emigratio* – виселення) являє собою вимушений або добровільний процес вибуття особи чи групи осіб із країни громадянства/постійного проживання до іншої держави. **Імміграція** (від лат. *Immigratio* – вселення) - процес в'їзду іноземців на територію країни з метою тривалого або постійного проживання» [31].

За тривалістю переміщення міграція є постійною або безповоротною. Вона передбачає переміщення (зміну місця постійного проживання на невизначений або довготривалий термін). Досить часто цей процес характеризується набуттям нового соціального або правового статусу.

Тимчасова міграція обмежується певними часовими проміжками. Це обумовлена особливими політичними обставинами міграція (наприклад, така,

яка зараз характерна для українських здобувачів освіти, тобто – це тимчасове переселення до більш стабільних держав на час війни).

За критерієм волевиявлення та мотивації вона визначає правовий статус мігранта. Суверенна або добровільна – відбувається тоді, коли рішення про переміщення приймається особисто людиною (коли на неї не тиснуть ззовні). Вибір людини ґрунтується, виключно на власних розрахунках, бажаннях, потребах (у пошуках кращої роботи, здобуття освіти, воз'єднання з родиною тощо).

Вимушену/примусову міграцію характеризують переміщення, спричинені факторами, які не залежать від волі індивіда, є загрозою для його життя, свободи, волі, здоров'я. Ці обставини зумовлені війнами, політичними переслідуваннями, техногенними чи природними катастрофами.

За класифікацією категорії вимушеної міграції виокремлюють два критично важливі правові статуси, які мають особливе значення для надання соціального захисту згідно Женевської Конвенції: **Біженці** (згідно Женевської Конвенції 1951 р.) – це: «Особи, які з обґрунтованих побоювань стали жертвами, яких переслідують. Це можуть бути переслідування: по політичним переконанням, за ознакою раси, громадянства, віросповідання, приналежності до соціальної групи, громадянської належності. Їхня мотивація часто керується фізіологічними та психологічними засадами, прагненням зберегти здоров'я чи життя шляхом віддалення від небезпечного місця» [7].

Вимушені переселенці/Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – це особи, чиє переміщення в межах України є наслідком збройного конфлікту, окупації, широкомасштабного насильства чи стихійного лиха, які не перетинали міжнародно визнаний державний кордон своєї країни.

Ці два поняття відрізняє те, що на відміну від біженців, вимушені переселенці мають можливість обирати місце свого переселення в межах держави.

Відомо, що мотиви спрямовують наші дії, тож переміщення за мотиваційною компонентою, вважають домінуючим переміщенням у сфері особистості, адже саме вона спонукає людину до міграції. До цього переліку входять:

- **економічна міграція** (характеризується виїздом до іншої країни з метою покращення фінансового становища, пошуку високооплачуваної роботи, підвищення рівня життя);

- **політична міграція** (спричинена політичними обставинами, гонінням, репресіями, нестабільністю в країні, військовими конфліктами).

За юридичним критерієм/правовим статусом цей вид міграції є актуальним лише для міжнародної міграції, оскільки внутрішньодержавна міграція не має правових обмежень:

- **легальна міграція** характеризується переміщеннями, які здійснюються відповідно міграційного законодавства приймаючої та/або відправляючої країни, з отриманням необхідних документів (візи, дозволи на проживання та/або роботу тощо);

- **нелегальна міграція** відбувається у разі, коли особа перетинає кордон та/або перебуває на території іншої держави порушуючи її чинне законодавство (наприклад, людина немає відповідних документів, або продовжує залишатися в межах країни після закінчення терміну дії її дозвільних документів).

Міграційні процеси є складним соціально-економічним явищем, що класифікується за різними критеріями, включаючи тривалість, просторову спрямованість, мету та рівень організації переміщень.

Українські дослідники В. Рязанцев, Е. Лібанова, С. Пирожков класифікують міграцію за **характером та масштабами**, зазначаючи, що вона, в свою чергу, поділяється на індивідуальну та масову: «**Індивідуальна міграція** – переміщення, що здійснюються окремими особами, як правило, з метою

трудової міграції (працевлаштування) до іншої країни, не обмежуючись встановленими квотами чи угодами» [31].

«Масова міграція – значні потоки переміщення населення, часто етнічно однорідних груп, стимульовані діаспорними зв'язками та інституціональною підтримкою. Переважною рушійною силою є несприятлива соціально-економічна або політична ситуація в країні» [31].

Слюсаревський М. класифікує міграцію за **тривалістю та регулярністю**, зазначаючи, що її розрізняють: **«На маятникову міграцію** – регулярні, систематичні переміщення населення між двома або більше населеними пунктами з метою щоденної трудової діяльності або освіти (навчання) та **епізодичні та сезонні міграції**, які визначаються нерегулярними (випадковими) переміщеннями, вони зумовлені широкими соціокультурними, політичними, комерційними та освітніми чинниками; **сезонні міграції** – стосуються переважно тієї категорії населення, яку називають «трудові мігранти», тому періодичні переміщення здійснюються переважно трудовими мігрантами до місць тимчасового працевлаштування, здебільшого це пов'язано із сезонними роботами та попитом на сезонну силу саме в цей час (сільське господарство, туризм)» [21].

Варто зазначити, що основною метою сезонної міграції, яку переслідує людина – є підвищення власного фінансового становища та добробуту, але обов'язково, з подальшим поверненням на постійне місце проживання.

Малиновська О. класифікує міграцію за **рівнем підготовки виділяючи підготовлену та непідготовлену міграції**. Науковиця говорить: «Підготовлена міграція – це міграційні переміщення, які включають попереднє раціональне планування та домовленості. Вона узгоджується завчасно, обговорюються умови, рівень оплати, проживання, підписуються контракти з потенційним роботодавцем або стороною, що приймає» [16].

«Непідготовленою міграцією» вважається хаотичне/спонтанне переміщення, коли особа виїжджає не знаючи чи буде в неї місце працевлаштування, забезпечення житлом у країні призначення» [16] .

Види міграції відображено на рисунку 2.

Рис.2 Види міграції

До зазначених вище роз'яснень слід додати трактування з наукових робіт А. Адеподжу, який розрізняє явище міграції за її часом:

- короткострокова (не більше двох років);
- середньотермінова (до десяти років);

- довготермінова (більше десяти років)
- постійна (більше двадцяти років) міграція [3, с. 5-13].

При цьому автор стверджує: «Серед окремих видів міграції найбільш важливе значення для демографічної ситуації, економічного та соціального розвитку має саме безповоротна міграція» [3].

Відтак, організацію основних тенденцій міграційного плину, їх значну роль, за допомогою якої відображається кількість та якість характеру процесу міграції відносно того, як ці співвідношення міняються, навіть якщо й зовсім не суттєво. Не можливо не зазначити такі деталі, як:

- мобільність в процесі міграції, що обов'язково несе в собі змінювання особою місця свого життя;
- нагальність, бажання особи матеріально та соціально підвищити свій рівень;
- стабільність, метою якої є покращення умов проживання на місці переїду на довгий строк.

Широка типологія видів міграції, яка базується на різних засадах готовності та спроможності переміщення людини, представлена у таблиці 1.

Показники міграції демонструють високий рівень теорії з емпіричними даними. При цьому, ключовою ознакою є часовий горизонт міграційного руху. Необхідно чітко розрізняти короткострокову та довгострокову міграцію, оскільки вони мають різні соціально-економічні наслідки та вимагають різних стратегій інтеграції. Мотиваційний профіль мігрантів суттєво впливає на їхні потреби та очікування. Оскільки міграція з метою воз'єднання сім'ї зумовлена особистими пріоритетами характеризується відмінними адаптаційними запитами та інтеграційними траєкторіями порівняно з міграцією, мотивованою трудовими або індивідуальними економічними цілями. До особливих відноситься вимушена міграція/еміграція (наприклад, біженство), яка передбачає підвищені рівні вразливості та специфічні вимоги до гуманітарної та соціальної підтримки.

Географічні аспекти переміщення також виступають важливими складовими. Міграція на короткі відстані (наприклад, внутрішньо континентальні або транскордонні переїзди наземним транспортом) відрізняється за витратами, ризиками та адміністративними бар'єрами від міжконтинентальної міграції, що вимагає подолання значних географічних просторів.

Типологія видів міграції

Таблиця 1

Тривалість перебування	Міграційні потоки розділяють на групи за тривалістю: короткочасна (тимчасова), середньочасна (напівпостійна) та довгострокова (постійна). Крім того, ці потоки мають різну періодичність: щотижневу, щомісячну або щорічну.
Місце	Переміщення (міграція) визначається як зміна місця проживання та/або категорії місцевості. Для валідації цих даних необхідно уточнити місце зайнятості особи та її локацію у вільний від роботи час.
Географія	Визначальним чинником у класифікації міграції є фізична дистанція, яку долає особа. На основі цього розрізняють міграцію на короткі, середні та великі відстані. Ці категорії, своєю чергою, конкретизуються у таких географічних формах міграції: місцева, регіональна, міжрегіональна, внутрішньоконтинентальна, міжконтинентальна і, найширша, глобальна міграція.
Мета	Міграція розрізняється за цільовим призначенням, охоплюючи: рекреаційну, ділову та трудову міграцію. Також виокремлюють переміщення, пов'язані зі здобуттям освіти, сімейно-побутовими причинами, а також міграцію, спричинену

	необхідністю уникнення лиха, утисків чи гонінь. Високий рівень мотивації (прагнення до якісної освіти, кращого майбутнього) та часто вищий освітній капітал.
Характер Прийняття рішення	За характером прийняття рішення про переміщення виокремлюють добровільну та вимушену міграцію. Незважаючи на їхню концептуальну розмежованість, на реальні міграційні процеси часто впливає комплекс факторів, що створює зони перетину між цими двома категоріями.
Основні учасники	Встановлення особи/осіб мігрантів. Часто домінує жіноча стаття у мирний час, особливо на освітніх програмах (залежно від спеціальності та країни). У період війни/кризи може зростати частка чоловічої статі (через специфіку мобілізаційних обмежень та використання освітніх шляхів).
Характеристики основних учасників	Стать, вік, етнічна належність. Різновікові особи протилежної статі, що мають різний рівень міжкультурної компетентності та досвіду роботи.
Професійні якості	При аналізі мігрантських груп їхня освіта та професійний досвід зазвичай групуються за чотирма рівнями кваліфікації: 1. Некваліфіковані (робочі без спеціальної підготовки). 2. Низькокваліфіковані (з мінімальними професійними навичками). 3. Середньокваліфіковані (робітники, техніки, фахівці з середньою спеціальною освітою). 4. Висококваліфіковані (спеціалісти, менеджери, науковці з вищою освітою та унікальним досвідом).
Взаємозв'язки	Сильні та слабкі сторони відносин та походження взаємозв'язку.

<i>Кількість</i>	Кількість учасників процесу міграції (одноосібно, групою, сім'єю, масова міграція тощо).
<i>Політичний характер</i>	Залежно від характеру перетину кордону. Внутрішня міграція, які не перетинає рубіж національного кордону країни, але перетинає адміністративні кордони, та міжнародна міграція – переїзд визначається перетинанням меж країни.
<i>Правовий статус</i>	Законні або незаконні мігранти, а також категорія, під яку попадає мігрант в країні, яка його приймає.
<i>Культурна дистанція</i>	Соціокультурні характеристики. Складові ідентичності: етнічна належність, культурні практики, релігійні погляди та мова спілкування. Етнічні, культурні, релігійні або лінгвістичні особливості.

Підсумовуючи, варто зазначити, що розвиток міграційних процесів характеризується новими і багатогранними в своїх значеннях видами міграцій. На нашу думку, безперечно треба враховувати їх характеристики і вміти ними оперувати, відштовхуючись від першоджерел. Уміти класифікувати їх, спираючись на сучасні умови і виклики, в залежності від ситуації, в якій перебуває мігрант.

2.2 Види та функції міграції здобувачів освіти

Значимість міграції визначається її функціями, що ґрунтуються на природі цього явища. Міграційні рухи впливають на розвиток людини, трансформуючи її соціальні та психологічні якості. Міграція здатна впливати на людину розширюючи її світогляд, вона дозволяє отримувати нові знання, сприяє обміну досвідом, розкриттю потенціалу особистості, задовольняє різноманітні потреби та сприяє міжкультурному обміну між націями та народами.

Функціональна значущість міграції обумовлюється її внутрішніми характеристиками, адже міграційні процеси виступають чинником індивідуального розвитку особистості. Цей процес обумовлює трансформацію її соціально-психологічного профілю, сприяє розширенню когнітивних горизонтів людини, акумулює її знання, актуалізує суб'єктний потенціал, задовольняє матеріальні, соціальні та духовні потреби, сприяє інтеграції національних культурних надбань.

Окремо виділяють селективну функцію (здатність робити вибір), яка полягає в диференційованому впливі різних соціально-демографічних груп на міграційні процеси.

Інакше кажучи, міграційний процес поділяється за:

- статевою характеристикою;
- віковою характеристикою;
- рівнем освіченості індивіда;
- рівнем його кваліфікації;
- місцем перебування тощо.

Дослідники міграційних процесів Пігіда В та Самарська М. зазначають, що: «Найсуттєвішими та найважливішими в даному аспекті є *економічна* та *соціальна* функції міграції. Економічна функція впливає на забезпечення попиту і пропозиції фахівців різної спеціалізації – рівень благополуччя, умови праці і проживання. Причина, яка впливає на правильне виконання цієї функції – суперечка між потребою та можливістю їх забезпечення. Головними компонентами соціальної функції є задоволення індивідуальної та соціально-групової потреби, які мають першочергове значення, на відміну від матеріальних: потреба безпеки, групова належність, потреба у підвищенні соціального статусу» [22; 25] .

Ті ж джерела зазначають, що загальними функціями, які впливають на суспільний розвиток міграції є: прискорююча, селекційна, перерозподільча.

Вважаємо за потрібне докладніше зупинитися на роз'ясненні сутності кожної з них. Сутністю прискорюючої функції є забезпечення рівнів соціальної мобільності. Вона вказує на взаємозамінність людей.

Селективна функція включає в себе нерівномірну участь соціально-демографічної групи, що змінює якісний склад населення тієї чи іншої території. Дослідження, проведені з даного питання, підтверджують гіпотезу про те, що загальною закономірною соціально-демографічною особливістю вважається частина чоловіків, які мають працездатний вік.

Перерозподільча функція відповідає за зміну розташування продуктивних сил на території країни, враховуючи природні зони, райони, різні типи сільського та міського населення, формування співзалежності попиту і пропозиції робочої сили.

Наукові джерела констатують, що в Україні процес міграції серед здобувачів освіти почав набувати суттєвих змін з 90-х років. Чисельність бажаючих здобути освіту за кордоном зростає із року в рік. Провідні країни, які є в топі найбажаніших для міграції – Німеччина, Ізраїль, Америка. Ці країни запроваджують вибірковість в доборі фахівців, а це, в свою чергу, дає можливість забезпечити мігрантів великою кількістю робочих місць, та дозволяє здійснювати навчання під час виробничого процесу [18].

Нам імпонує думка В. Зливкова, який не безпідставно наголошує, що низький рівень державної підтримки висококваліфікованої праці та неконкурентні умови на внутрішньому ринку є ключовими чинниками міграційної активності фахівців, які виїжджають за межі України. Хоча відсутність адміністративних обмежень на перетин кордонів корелює з принципами відкритого суспільства, масштабність цього процесу, а саме феномен витоку інтелектуалів створює системні ризики та прямі загрози національній безпеці та економічному розвитку держави.

Згідно з сучасною науковою літературою, ключовими функціями, що визначають міграцію здобувачів освіти, є:

- **низький рівень життя**, що спонукає до пошуку можливостей для отримання вищої заробітної плати в місцях, де їхні навички цінуються вище;

- **незахищеність прав власності на працю**, що створює нестабільність і невпевненість у можливостях професійного розвитку на батьківщині;

- **обмежений доступ до якісної освіти** для здобувачів освіти, що змушує їх шукати кращі освітні можливості за кордоном;

- **падіння престижу освітньої діяльності** в країні, що знижує мотивацію до навчання на батьківщині.

Дослідження проблеми наслідків міграції для України, дозволяють зазначити, що в більшості своїй вони вважаються негативними, тому що:

- суттєво втрачається конкурентоспроможна частина власного трудового ресурсу;
- уповільнюються темпи науково-технічних процесів;
- відбувається залучення мігрантів на найнепрестижніші, важкі роботи з низьким рівнем заробітної плати;
- довготривалий час проживання на відстані від родини не сприяє її зміцненню.

Позитивними результатами міграції вважають:

- входження України на світовий ринок праці;
- можливість мігрантів з України реалізувати себе на просторах інших країн;
- можливість підвищення професійного кваліфікаційного рівня;
- знайомство з досвідом фахівців з інших країн;
- поліпшення матеріального стану;

- заохочення до активної діяльності за допомогою вироблення конкурентоспроможності;
- підвищення світового рейтингу України у різних галузях.

М. Слюсаревський, посилаючись на фахівця в галузі неокласичної макроекономіки М. Тодаро, зазначає: «Будь-яка економічна і соціальна політика, яка впливає на реальні прибутки у місцях прикладання праці людини, прямо або опосередковано впливає і на міграційні процеси. Економічний чинник трудової міграції зумовлений передусім нестабільністю в економіці країни, що в свою чергу детермінує непевність і малопрогнозованість життя. Коли стає неможливим прогнозування свого життєвого шляху на основі самореалізації з урахуванням власних здібностей та пізнавальних інтересів, значна кількість людей вимушена розширювати пошук свого місця в житті та шляхів заробітку, в тому числі за рахунок небезпечних, низькоймовірних, не надійних, ризикованих варіантів» [21, с. 41-54].

Підсумовуючи вище зазначене, вважаємо за доречне зобразити це на рисунку 3.

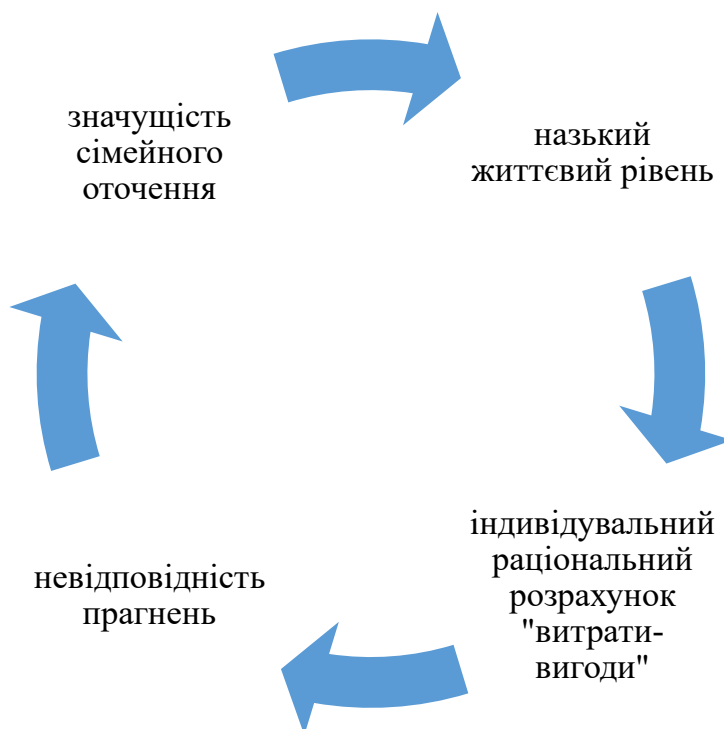

Рис. 3 Чинники які впливають на функції міграції

М. Слюсаревський наполягає, що: «Поштовхом для формування готовності людини до міграційного переміщення є невідповідність (навіть суперечність) між наявними потребами людини в певному рівні матеріального добробуту, повазі, самоактуалізації та умовами її життя у постійному місці проживання, де ці потреби залишаються незадоволеними» [21].

Підсумовуючи, можемо зазначити, що лише комплексне поєднання як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників допоможе фахівцям якісно впливати на процес міграції.

Як її наявність, так і відсутність, може певним чином впливати на сам процес так і на можливість пристосування до нових умов під час процесу міграції.

Висновки до розділу 2

Представлені дані дозволяють зробити висновок про те, що міграція є багатофункціональним і диференційованим соціальним процесом, який характеризується глибокими індивідуальними та суспільними наслідками, які безпосередньо впливають на сферу роботи соціального педагога.

Міграційні процеси, виконуючи ряд позитивних соціально-психологічних функцій, сприяють особистісному розвитку здобувача освіти (розширюють його світогляд, збагачують знаннями, актуалізують потенціал особистості) та здатні задовольняти базові потреби: матеріальні, соціальні, духовні.

На суспільному рівні міграція виступає як важливий механізм інтеграції культур ключовими функціями якої визнано: економічну, соціальну, прискорюючу, перерозподільчу.

У спеціальній літературі, з розгляду питання міграції, існує значне різноманіття класифікаційних підходів, де ключовими критеріями виступають час (короткострокова, середньотермінова, довготермінова та

безповоротна/постійна) та мотивація (трудова, воз'єднання сім'ї, економічні цілі).

Аналіз міграції з України здобувачів освіти, свідчить про домінування негативних наслідків для національної безпеки та економіки. Основними чинниками, що стимулюють цей відтік, є низький рівень життя, незахищеність прав на працю, обмежений доступ до якісної освіти та низький престиж наукової діяльності на Батьківщині. Як наслідок, країна втрачає конкурентоспроможну частину трудового ресурсу, що уповільнює науково-технічний розвиток. Водночас, позитивні аспекти міграції (підвищення кваліфікації, поліпшення матеріального стану та входження на світовий ринок праці) є індивідуальними перевагами, які не повністю компенсують системні суспільні втрати.

Економічний чинник відіграє домінуючу роль, він виступає мотиватором міграції, що підтверджує позицією М. Тодаро: «...будь-яка економічна політика, яка впливає на реальні доходи, прямо впливає на міграційні процеси, стимулюючи людей до пошуку кращих, хоча й ризикованих, шляхів самореалізації» [36].

З огляду на це, соціальний педагог закладу освіти повинен скеровувати власну соціально-педагогічну роботу з мігрантами, яка ґрунтується на диференційованому підході, враховуючи правовий статус, мотиваційний профіль, рівень кваліфікації та часовий горизонт переміщення особистості, для забезпечення адекватної соціальної адаптації, інтеграції та підтримки вразливих категорій.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З МІГРАНТАМИ

3.1. Специфіка роботи соціального педагога з мігрантами

Спробуємо висвітлити питання специфіки роботи соціального педагога зі здобувачами освіти, що мігрували. Спочатку зупинимося на негативних і позитивних сторонах життя, які переживають здобувачі освіти, знаходячись в міграції.

До позитивних ми відносимо академічну мобільність, яка є невід'ємною складовою європейського освітнього простору. Якщо подивитися вперед і зробити прогноз, що після закінчення війни здобувачі освіти повернуться на батьківщину, то стає зрозумілим, що вони повернуться з новими знаннями, які будуть мати позитивний вплив на національну систему економіки й освіти в Україні.

Але якщо говорити про те, що освітня міграція відбувається лише в один бік (за кордон), тобто з країни виїжджають ті, кого називають найкращими, відбувається «відтік мізків», і це є вкрай негативним явищем.

Глобалізація освітнього простору та підвищення доступності міжнародних освітніх програм спричинили щорічне зростання кількості освітніх мігрантів. Наразі Україна позиціонується як країна-донор здобувачів освіти. Ця тенденція посилюється через активну роботу іноземних (зокрема, польських) закладів вищої освіти на українському ринку. Демографічна криза та відтік власної молоді в країнах-реципієнтах стимулюють їх до залучення українських абітурієнтів, чому сприяє географічна, мовна та культурна спорідненість.

Переходячи безпосередньо до висвітлення питання роботи соціального педагога зі здобувачами освіти, які емігрували, варто наголосити, що ця робота має свою специфіку, адже вона зумовлена великою кількістю проблем дітей та родин, які вимушені були залишити рідні домівки заради збереження власного життя.

У цьому аспекті робота соціального педагога зумовлена рядом чинників, які варто враховувати і постійно пам'ятати про них. Основними чинниками, на яких ми акцентуємо власну увагу в цій роботі є: адаптація до умов нового середовища та психологічна підтримка; адаптація до культурного та мовного середовища; запобігання в ізоляції та подолання почуття самотності; робота з тривожністю та страхами; допомога та підтримка у збереженні національної ідентичності.

Відтак соціальний педагог, у цьому напрямку, слугує тим ланцюжком, який допомагає дітям зберегти зв'язок з рідною мовою, національною культурою, традиціями тощо. Якщо мова йде про дітей, які мігрували за кордон, то соціальний педагог сприяє тому, аби організувати зустрічі з представниками діаспори.

Соціально-педагогічний супровід дітей-мігрантів передбачає:

- оцінку потреб дитини та родини;
- взаємодію з педагогічним колективом;
- посередництво між закладом освіти та родиною;
- допомогу в оформленні документів;
- профілактику булінгу та дискримінації;
- залучення волонтерів та громадських організацій.

Вважаємо за доцільне докладніше зупинитися на роз'ясненні кожного напрямку.

1. Оцінка потреб дитини та родини передбачає роботу соціального педагога зі з'ясування освітніх, соціальних, психологічних потреб дитини та її сім'ї, з метою розробки індивідуального плану підтримки.

2. Взаємодія з педагогічним колективом полягає в інформуванні педагогів про особливості адаптації дітей-мігрантів, їх життя, попередній досвід, труднощі, та розробці спільної стратегії підтримки цих дітей.

3. Посередництво між школою та родиною передбачає те, що соціальний педагог виступає сполучною ланкою між родиною дитини-мігранта

та закладом освіти; допомагає батькам зрозуміти особливості освітнього процесу в Україні та за її межами, надає інформацію про доступні соціальні послуги.

4. Допомога в оформленні документів полягає в тому, що соціальний педагог надає консультації та допомогу в оформленні необхідних документів для отримання соціальної допомоги, навчання тощо.

5. Профілактика булінгу і дискримінації. Систематичне роз'яснення та висвітлення проблеми булінгу, його особливостей та проявів у закладі освіти. Знайомство з причинами та наслідками цькування в учнівському середовищі. Задача соціального педагога в цьому напрямку полягає у роз'яснювальній роботі, висвітленні проблеми у широких колах, визначенні передумов та причин виникнення цькування здобувачів освіти, поваги до культурних відмінностей мігрантів, попередження про наслідки для кривдників, запобігання випадкам булінгу та дискримінації щодо дітей-мігрантів.

6. Залучення волонтерів та громадських організацій. Соціальний педагог співпрацює з громадськими організаціями, волонтерськими осередками, центрами підтримки біженців та іншими соціальними сервісами, які надають додаткову соціальну допомогу родинам в еміграції.

Здійснюючи соціально-педагогічний супровід дітей-мігрантів соціальний педагог дбає про захист прав та інтересів дитини. Першочерговим його завданням є забезпечення права дитини на освіту. Він контролює аби діти-мігранти мали рівні права та доступ до якісної освіти, незалежно від їх статусу. Захищає усіх дітей від насильства та експлуатації. Здійснює представництво інтересів дитини перед органами соціального захисту, адміністрацією закладу освіти тощо.

Задля виконання цих функцій соціальний педагог повинен володіти необхідним набором якостей, серед яких, на нашу думку, найважливішими є: емпатія, чутливість, толерантність, знання основ педагогіки, психології, соціальної роботи, законодавства у сфері захисту прав дітей, повага до

культурних відмінностей, комунікабельність, уміння налагоджувати контакти, організаційні здібності, стресостійкість тощо.

Отже, професійна діяльність соціального педагога із здобувачами освіти, які мігрували є надзвичайно важливою та складною. Вона вимагає високого професіоналізму та відповідальності. Водночас ця робота є необхідною і цінною, адже допомагає дітям, які не за власним бажанням стали мігрантами, інтегруватися в нове суспільство, подолати труднощі та реалізувати свій потенціал.

3.2. Організаційно-правові засади у роботі з мігрантами

Ураховуючи поточну ситуацію та міжнародний досвід, зрозуміло, що система роботи зі здобувачами освіти, що мігрували/емігрантами повинна розвиватися та вдосконалюватися. Фахівці повинні бути готовими до забезпечення якісної освіти для всіх дітей.

Професійна діяльність соціального педагога регулюється комплексом нормативно-правових актів, у тому числі й зі здобувачами освіти, які мігрували/емігрували. Гарантоване право на освіту кожного визначено в **Конституція України**. **Законом України «Про освіту»** визначено правові, організаційні, фінансові засади функціонування і розвитку системи освіти. В **Законі України «Про повну загальну середню освіту»** йдеться про врегулювання відносини у сфері загальної середньої освіти. Міжнародною **Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про права дитини** передбачено захист прав всіх дітей, незалежно від їхнього статусу. Права дітей, врегулювання сімейних відносин, права батьків та дітей визначено у **Сімейному кодексі України**. У **Законі України «Про правовий статус іноземців або осіб без громадянства»** визначено права та обов'язки іноземців, які перебувають в Україні. **Законом України «Про зовнішню трудову імміграцію»** гарантовано соціальний захист наших громадян та їх сімей. **Закон України «Про соціальні послуги»** регулює надання соціальних послуг, які

включають соціально-педагогічний супровід, консультування, представництво інтересів тощо.

Також, з метою забезпечення рівних прав на отримання якісної освіти, забезпечення соціально-педагогічної, підтримки при виконанні професійної діяльності соціальний педагог керується Постановами Кабінету Міністрів України, наказами, підзаконними актами, які дозволяють захищати права дітей здобувачів освіти, у разі, коли їх порушують та організовувати кваліфікований соціально-психологічний супровід, задля успішної соціалізації дитини та її адаптації до нового освітнього середовища.

Також до цього переліку варто додати Постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України, які деталізують процедуру усіх аспектів освітнього процесу, розпочинаючи із зарахування дитини на навчання.

Основоположними документами тут виступають: **Постанова КМУ «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»** (№ 585 від 01.06.2020), **Постанова КМУ «Про організацію надання соціальних послуг»** (№ 587 від 01.06.2020), Накази та Постанови Міністерства освіти і науки України.

Спрощена процедура зарахування до закладів освіти забезпечує зарахування дітей-емігрантів, особливо тих, які прибули без повного пакета документів. Заклади освіти можуть тимчасово зараховувати таких дітей на підставі наявних документів або заяви батьків/законних представників.

Згідно зі Статтею 13, Загальної декларації прав людини, кожна особа має право на свободу пересування та проживання всередині країни, а також право покидати, будь яку, державу та повертатися до своєї. Це забезпечує вільне переміщення як всередині, так і за кордонами власної країни. При цьому слід зазначити, що міжнародно-правова база не містить положень, які б визнавали право вибору конкретної країни проживання, як фундаментальне право.

Принципами державної політики у сфері освіти визначено: доступність, інклюзивність, гуманізм, толерантність, інтеграція.

Правова допомога полягає у консультуванні сімей емігрантів щодо їхніх прав та доступу до освітніх послуг у країні перебування.

Міжнародне співробітництво та використання світового досвіду запроваджуються засобом співпраці з міжнародними організаціями та фондами, налагодженням партнерських зв'язків з ключовими міжнародними організаціями (наприклад, ЮНІСЕФ, Міжнародна організація з міграції (МОМ), Рада Європи, міжнародні освітні фонди), які надають фінансову, методологічну та експертну підтримку.

Участь у міжнародних проєктах, дозволяє дітям-емігрантам, спрямовувати свій розвиток у царині цифрових освітніх ресурсів, які можуть бути доступні здобувачам освіти незалежно від їхнього місця проживання, а також на підвищення кваліфікації педагогів, які працюють з цільовою аудиторією.

Робота з емігрантами потребує синергії зусиль - формування комплексної системи підтримки. Принцип комплексності передбачає, що взаємодія має бути спрямована на забезпечення цілісної, багатовекторної підтримки, що охоплює не лише академічний аспект – навчання, а й соціалізацію, психологічне благополуччя та адаптацію.

Ефективна інтеграція дітей-емігрантів у навчальний процес критично залежить від рівня підготовки та професійної компетентності педагогічного колективу. Підвищення кваліфікації має бути системним і охоплювати не лише методичні, але й психосоціальні аспекти роботи.

3.3. Пам'ятка для здобувачів освіти, які знаходяться в міграції

На основі аналізу наукових джерел та висновків щодо соціально-педагогічного супроводу здобувачів освіти в міграції, розроблено пам'ятку,

спрямовані на успішну адаптацію, інтеграцію та збереження ідентичності кожної особистості.

Друже! Ти переживаєш складні часи!

Щоб твоя адаптація була менш травматичною та біль успішною – скористайся порадами, які допоможуть тобі пройти цей шлях!

Розуміння культури будь якої країни розпочинається з вивчення її мови. До твоїх послуг найрізноманітніші мовні ресурси. Ти можеш спілкуватися з однолітками, знайомитися зі звичаями та обрядами нашої місцевості, переглядати місцеві медіа.

Для полегшення соціальної взаємодії – долучайся до життя спільноти!

Не обмежуйся відвідуванням освітнього закладу!

Бери участь у шкільних та позашкільних заходах, адже це найкращий спосіб показати себе, знайти нових друзів та подолати почуття суму, самотності, невизначеності.

Долучайся до участі у роботі секцій і гуртків – це допоможе тобі швидше інтегруватися!

Якщо потрібна допомога – звертайся!

У нашому закладі працюють професіонали – соціальний педагог та психолог, які допоможуть тобі дружніми порадами та консультаціями, а ми можемо допомогти тобі у роз'ясненні особливостей освітнього процесу.

ПАМ'ЯТАЙ! У тебе є право на отримання якісної освіти!

Якщо тобі буде не комфортно, ти будеш відчувати дискримінацію чи булінг – звертайся до соціального педагога – він наш посередник та захисник наших прав.

Якщо тобі буде потрібна психологічна підтримка – звернися до психолога або в центр психологічної підтримки.

Нам цікаво знати звідки ти? Історію твого імені, народження, місця проживання, родини, культури, традиції. Знайомлячи нас з рідною мовою, традиціями, звичаями та культурою рідного народу – ти будеш зберігати

зв'язок з Батьківщиною. Це допоможе тобі зберегти національну ідентичність. А ми на цьому шляху будемо твоєю підтримкою!

Ресурси для подолання невизначеності та страхів у взаємодії – налагоджуй контакти!

Пам'ятай! Знання, які ти здобуваєш зараз на новому місці можуть стати досить цінним ресурсом для відбудови і відновлення освіти та економіки України!

Тобі важко, але все залежить від тебе! Тож способи мінімізувати соціальну напругу шукай у СОБІ!

Усвідомлено підходь до того, що міграція – частина комплексного соціального явища, зумовленого, військовою агресією. Твоє успішне навчання та адаптація є важливим внеском у майбутній розвиток твоєї країни.

Дотримуйся принципу **«Ми – різні! Ми – рівні!»**. Поважай культурні відмінності інших і вимагай поваги до своїх! Не забувай, твоя країна – Україна!

Висновки до розділу 3

Соціально-педагогічна робота з мігрантами, в першу чергу, це робота спрямована на соціальну та психологічну підтримку; адаптацію дитини, бо через високий рівень тривожності і стресу, які пов'язані з вимушеним переїздом, дитина здобуває травмівний досвід. І якщо своєчасно не звернути на це увагу – наслідки можуть бути катастрофічними.

Ключова роль соціального педагога полягає в наданні першої соціально-психологічної допомоги та підтримки.

Проявляючи емпатію та чуйність, інформуючи про доступ до спеціалізованої допомоги, ми створюємо простір опіки й турботи, забезпечуємо успішну адаптацію до умов нового освітнього середовища.

Першочерговими чинниками, на які повинен звертати увагу фахівець соціономічної сфери при роботі зі здобувачами освіти, які мігрували, виступають:

- адаптація до нового середовища;
- соціально-психологічна підтримка;
- робота з тривожністю та страхами засобом навчання технікам саморегуляції.

Ефективна соціально-педагогічна робота вимагає допомоги в інтеграції дитини в нове соціальне, культурне та мовне середовище.

ВИСНОВКИ

Аналіз спеціальної літератури та наукових джерел дозволяє зробити висновки про те, що процес освітньої міграції є проявом глобальних світових впливів і потребує комплексного вивчення, особливо в контексті соціально-педагогічної роботи.

Для України процес освітньої міграції досить актуальний, бо вже зараз відомо, що він має високу ціну.

Теоретичні засади міграції обґрунтовано Е. Равенштейном. Учений довів, що міграційні процеси керуються внутрішніми (відштовхуючими) та зовнішніми (притягуючими) чинниками.

Размолодчикова І. та Євченко Я., зазначають, що: «Ключовим фактором освітньої міграції здобувачів освіти станом на сьогодні виступає військова агресія російської федерації, яка створила новий, невід'ємний чинник міграції здобувачів освіти, що потребує негайного наукового аналізу та експертної оцінки для розробки адекватної державної політики».

Проведені дослідження у царині соціальної роботи підтверджують, що освітня міграція є комплексним соціальним явищем. Це явище обумовлюється конкретними обставинами, соціальними проблемами та спричиняє особистісні зміни у суб'єктів міграції.

Міграційний процес здобувачів освіти виступає самостійним суспільним напрямом, який здатний підвищувати соціальну напругу, адже викликає переорієнтацію систем цінностей та трансформацію поведінкових моделей у суспільстві.

З огляду на це, проведена робота з теми дослідження дозволяє нам стверджувати, що успішна інтеграція здобувача в освітнє середовище можлива за дотримання таких умов:

1. Консультування, підтримки у вивченні мови, надання інформації про місцеві звичаї та традиції (у разі, якщо якщо міграція внутрішня).

2. Активного залучення дитини до шкільних та позашкільних заходів, сприяє знаходженню нових друзів для подолання почуття самотності.

3. Збереження ідентичності (соціальний педагог виступає «ланцюжком», що допомагає зберегти зв'язок з рідною мовою, національною культурою та традиціями), якщо ж мова йде про тих, хто виїхав за межі країни, допомагає налагодити зустрічі з діаспорою.

4. Забезпечення соціально-педагогічного супроводу, який має бути системним, багатогранним і комплексним. Він повинен бути спрямований не лише на дитину, а й її родину та їх взаємодію з освітнім середовищем.

Обов'язковими напрями супроводу є:

- оцінка потреб здобувача освіти та родини (освітніх, соціальних, психологічних) для ефективної розробки індивідуального плану;
- посередництво між закладом освіти та родиною, роз'яснення особливостей освітнього процесу та соціально-педагогічних послуг;
- захист прав: забезпечення права дитини на якісну освіту та захист від насильства/експлуатації, представництво інтересів;
- профілактична робота щодо запобігання проявам булінгу та дискримінації щодо дітей-мігрантів. Висвітлення проблеми та виховання поваги до культурних відмінностей, побудована за принципом «Ми – різні! Ми – рівні!»;
- допомога у залученні ресурсів громади, активна співпраця з волонтерами, громадськими організаціями та центрами підтримки для надання додаткової допомоги.

З метою надання ефективної соціально-педагогічної допомоги до професійної компетентності фахівця висувуються вимоги, які будуть сприяти успішній адаптації дитини до нового освітнього середовища. Це особистісні та професійні якості, серед яких: емпатія, чутливість, толерантність, повага до культурних відмінностей, стресостійкість, знання основ педагогіки, психології,

соціальної роботи та законодавства у сфері захисту прав дітей, а також комунікабельність та організаційні здібності.

Фахівець соціальної роботи, який працює з дітьми-мігрантами, повинен вміти прораховувати як позитивні, так і негативні довгострокові наслідки освітньої міграції, оскільки академічна мобільність, набуття нових знань, мають позитивний вплив на національну економіку та освіту України після повернення (позитив).

Відбувається «відтік мізків» (brain drain), коли «найкращі» здобувачі освіти залишаються за кордоном, що є негативним явищем для розвитку національної системи. Соціальні працівники мають брати до уваги цю проблему при роботі з українською діаспорою та сприянні зв'язку з Батьківщиною.

Отже, міграція як явище є багатогранною проблемою. Від фахівців соціальної роботи вона вимагає різностороннього, предметного, наукового вивчення. Для розуміння її глибинних причин, впливу на соціальний розвиток України та світу, а також для розробки ефективних механізмів соціальної адаптації та підтримки освітніх мігрантів, зважаючи на зростання їхньої кількості та появу нових підвидів міграційних течій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамик В. Дячук Х. Міжнародна міграція студентів: сучасні тенденції та виклики для країн, що розвиваються// Вісник економіки №1, 2023 р. С. 80-93 .
2. Бауман З. Індивідуальне суспільство / Пер. з англ., 2002. 390 с.
3. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. №1. С. 5-13.
4. Бочкор Н.П., Дубровська Є.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек./ Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Залеська та ін. К.: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.
5. Гринда Н. Політичні і правові рамки спільної міграційної політики Європейського Союзу // Вісник Львівського університету (Серія міжнародні відносини). 2001. Вип. 4. С. 48-54.
6. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
7. Женевська Конвенція. Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів <https://www.reestrnpa.gov.ua/>.
8. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посібник для ВНЗ / Л. М. Завацька. К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.
9. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
- 10.Зливков В.Л. Проблеми соціальної самоідентифікації української еліти // Соціальна психологія. 2004. № 6 (8). С. 7.
- 11.Карітас України. Звітні матеріали соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» в рамках проекту «Допомога дітям вулиці» [Електронний ресурс]. – Режим

доступ:http://caritasua.org/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=23

12. Колесник А. Корекційна тренінгова програма по роботі з дітьми трудових мігрантів / А. Колесник // Соціальний педагог. Шкільний світ. 2008. № 11(23). С. 4-6.

13. Комісарова Т. Соціально-педагогічний патронаж дітей «групи ризику» / Т. Комісарова // Соціальний педагог. Шкільний світ. 2008. № 12(24). С. 41-49.

14. Коробка І., Павлюк В. Організаційно-правові засади соціального захисту переселенців (внутрішньо переміщених осіб) як основа реалізації соціальної політики держави, механізми формування соціально-ефективної державної економічної політики в умовах демократизації суспільства./ І. Коробка, В. Павлюк. 2015. № 4. 144 с.

15. Куц Т. В. Соціальна адаптація дітей раннього віку: педагогічні погляди Януша Корчака. К: Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, 2011. №13 С. 213-217.

16. Малиновська О. А. Сучасна міграція українців до Польщі та пов'язані з нею виклики : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2018. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrats_Pol-fbd2a.pdf.

17. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): енциклопедія / [НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького]. К.: Довіра, 1998. С. 124.

18. Міграційний рух населення. Статистичні дані державної служби статистикт України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

19. Міграція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/18800413/sotsiologiya/migratsiya>

20. Міграція як чинник розвитку в Україні. – К.: MOM, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.

21. Слюсаревський М. Міграція як соціально-психологічне явище // Світогляд, 2015, №5 (55). С. 41-54.

22. Пігіда В. М. Проблема зовнішньої трудової міграції населення: соціально-педагогічний аспект / В. М. Пігіда // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2009. № 4. С. 12-14.

23. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя (початок) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 4. 2002.

24. Психосоціальна допомога дітям трудових мігрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychology.com.ua/psixosocialna-dopomoga-dityamtrudovix-migrantiv-kriza-znachushhix-vidnosin-yuliya-grishhuk/>

25. Самарська М. В. Профілактика та корекція депресивних станів дітей трудових мігрантів (методичний посібник) [Електронний ресурс] / Марія Василівна Самарська // Освіта.ua. Середня освіта. Форум «Урок». Психологія. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/psychology/14045.

26. Размолодчикова І.В., Євченко Я.М. Соціально-психологічні фактори адаптації мігрантів до нових умов як фактор забезпечення їх життєдіяльності. Во Science Publisher, Chicago, USA. 12-14 October 2023 498 p. ISBN 978-1-73981-123-5. 1. С. 282-288.

27. Титаренко Т.М. Життєві домагання як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості // Життєві домагання особистості: (кол. монографія) / [за ред. Т.М. Титаренко]. К.: Педагогічна думка, 2007. Розд. 1, гл. 1.1. С. 26.

28. Тоба М. Психологічні особливості міжкультурної адаптації особистості до нового етнічного середовища // Соціальна психологія. 2003. № 1. С. 134-139.

29. Трубич С. Міграційні процеси і зайнятість населення // Вісник Львівського університету (Серія міжнародні відносини). 1999. Вип. 1. С. 398-403.
30. Шиманська К. В. Теоретичні засади дослідження процесів міжнародної міграції: аналіз розвитку та ключових положень міграційних теорій. Вісник Житомирського державного технологічного університету. 2017. № 1. С. 127–137.
31. Філософський словник соціальних термінів, 2005.
32. Хомишин І. Причини та наслідки освітніх міграцій // Вісник Юридичні науки. Вип. 5. № 906., 2018, <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18377/18.pdf>.
33. Шепель Т. В. Освітня міграція студентської молоді: виклики та наслідки для України // БІЗНЕСІНФОРМ № 2 '2021. С. 104-110.
34. Щорічний звіт про стан здоров'я населення України за 2023 р. Київ, 2023 р., 39 с.
35. Jozwiak I., Piechowska M. Crisis-driven Mobility between Ukraine and Poland. What Does the Available Data (Not) Tell Us? CMR Working Papers. 2017. Nr. 99. URL: <http://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2017/05/WP99157.pdf>.
36. Todaro M.P. International Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis // American Economic Review. 1970. LX. P. 126-142.
37. Humanitarian needs rise as internal displacement tops 117,000 people [Electronic resource]. Mode of access: <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-5856/news-archive/1318-ukraine-humanitarian-needs-rise-as-internal-displacement-tops-117-000-people>
38. Lai K. Community-based Programme for War-affected Children: The Case of Georgia / K. Lai, B. Toliashvili // Social Work and Social Policy in Transition. – 2010. Vol. 1, Issue 2. 278 p.

39. Ukraine IDP Figures Analysis Internal Displacement / Monitoring Centre (IDMC) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.internaldisplacement.org/europe-the-caucasus-and-central-asia/ukraine/figures-analysis>